

Epistolari entre Josep Yxart i Isaac Pavlovsky, 1885-1890

ANNA LLOVERA JUNCÀ *Universitat de Lleida*

Arran del viatge a la península Ibèrica que emprèn el 1884, Isaac Pavlovsky fa la coneixença de Josep Yxart, una mena de *renaixença* sobrevingut freqüentador de les tertúlies del cafè Pelayo. Aquí el periodista i corresponsal rus coneix gran part de la plèiade d'escriptors catalanistes: Emili Vilanova, Francesc Matheu, Àngel Guimerà i, ben especialment, Narcís Oller. Amb el novel·lista de Valls estableix una amistat epistolar que la mort de Pavlovsky, el 1924, truncarà.¹ Una amistat que els serveix per descobrir els universos literaris que els són propis (el català, el francès i el rus, respectivament), establir-hi contactes i difondre'n els autors i les obres més significatius.

No és estrany que sigui Oller l'escriptor escollit per mantenir la connexió amb les lletres hispanocatalanes, però no és l'únic. Les cinc cartes que s'editen a continuació, les úniques que es conserven d'aquest cartei, daten entre el 1885 i el 1890 –temps de clausura del renaixencisme–, i responen també a aquest afany de coneixement i divulgació mutus. L'estima que Pavlovsky professa a Yxart es fa palesa el 1895 quan, abatut, pregunta a Oller si «le malheureux Yxart est donc si mal, que vous êtes obligé[s] recourir à des expédients pareils».² Més amunt li confessava que les injeccions del

NOTA. El present treball és realitzat en el marc del projecte FFI2012-31489 finançat pel Ministerio de Economía y Competitividad i de les activitats del Grup d'Estudi sobre la Literatura del Vuit-cents (2014 SGR 19). Les sigles emprades són: AHCB (Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona) i BNF (Bibliothèque Nationale de France).

1. Aquest epistolari ha estat estudiat i parcialment editat per A. LLOVERA, «Epistolari entre Narcís Oller i Isaac Pavlovsky, 1885-1923. Extrets», dins J. M. DOMINGO; A. LLOVERA (ed.), *De Realisme. Aproximacions i testimonis*, Lleida: Punctum, 2013, p. 345-404; A. LLOVERA, «Correspondència d'Isaac Pavlovsky a Narcís Oller, 1907-1908. Presentació i edició», *Anuari Trilcat*, núm. 3, 2013, p. 84-104.

2. AHCB, C18-20, s. d.

doctor Richet mancaven de recerques suficients per a ser utilitzades en pacients tuberculosos. En ser informat de la mort d'Yxart, Pavlovsky escriu:

je reçois la douloureuse nouvelle, qui me désole. [...] Lui, que j'ai quitté si joyeux de vivre, si bouillant d'esprit et d'intelligence. [...] Un de nous ne dansera plus jamais. Si on avait encore l'espoir de se retrouver, de revivre la vie dans un monde meilleur! Mais nous autres gens de la fin de siècle, nous n'avons même pas cette consolation. Quand on y pense, on est effrayé.³

Aquest sentiment desolador acompanya Pavlovsky tota la vida, com demostra la lectura de l'extensa correspondència amb Oller (i d'algunes cartes esparses a altres escriptors). Però les missives a Yxart –tres (les dues restants són la resposta del crític)– escapen d'aquest pessimisme intrínsec. La primera, enviada per Yxart a finals de 1885, és un panorama de la literatura catalana del moment, on l'informa, tot resumint un capítol d'*El año pasado*, que «los catalanistas se mueven, se agitan, se trabaja y todo son proyectos». La resposta de Pavlovsky no triga a arribar: el gener del 1886 el felicita pel volum crític, que comenta amb detall, malgrat que li recrimina que se centri només en la literatura catalana. La següent carta, d'abril del 1886, és una joia literària. Yxart hi descriu el retorn del viatge a París a la primavera d'aquell any, marcat per un sentiment de còmic desengany a l'arribada. Les dues restants, de 1890, són «lettres d'affaire». Des del moment de la publicació del volum sobre les impressions del viatge a Espanya *Otxerki souvremennoi Ispanii 1884-1886* [Esbossos de l'Espanya contemporània 1884-1886] (1889), Pavlovsky persegueix la idea d'una traducció del llibre al castellà i una altra al francès, un projecte mai realitzat. En les dues últimes missives es pot resseguir, amb l'al·licient de l'índex adjuntat, l'afer d'aquestes traduccions fallides.

En conjunt, aquestes cinc cartes permeten capir la significació de Pavlovsky (i d'Yxart) en el món literari català dels últims quinze anys del segle XIX, alhora que contenen un valor documental, literari i històric inestimable.

Gràcies a la Dra. Rosa Cabré he accedit a la documentació personal de Josep Yxart. Aprofito, doncs, l'avinentesa per agrair-li ben de cor la seva generosa disposició a permetre'm l'accés a les cartes originals d'Isaac Pavlovsky, la informació aportada i la tasca de revisió del text definitiu. El material de Pavlovsky està dipositat a la Bibliothèque Nationale de France, custodiat al Département des Manuscrits del Site Richelieu.

Actualitzo a les normes gràfica i tipogràfica actuals les cinc cartes. Esmeno els lapsus més evidents i regularitzo l'ús de la cursiva, de les cometes i de les majúscu-

3. AHCB, C13-1, 7-VII-1895.

les. Intervinc en la puntuació i en la normalització dels topònims, dels quals excepcionalment recullo en nota la forma original. Utilitzo els claudàtors per indicar que supleixo un mot que manca o per marcar una lectura dubtosa.

D'Yxart a Pavlovsky
Tarragona, 26 de desembre de 1885

Mon cher ami: ¿de dónde diablo saca usted que *temiese hondamente* haberles ofendido sin querer? Dije sí a Narciso⁴ hablando de usted. “Paulotzky⁵ [*sic*] no me ha escrito, y como el negocio = Zola está arreglado, quizás *ha llevado mal* que yo no haya tratado directamente con él”.⁶ Pero dije esto, ligeramente, sin darle importancia, con un *faible peut-être*, y como hubiera podido decir lo contrario. Porque yo le creo a usted, sin adulación, mejor que yo, y más espiritual que yo, y por consiguiente incapaz⁷ de fijarse en pequeñeces. Conste, pues, *que je vous aime aussi que vous m'honorez trop, et que je me réjouis de ce malentendu parce que cela vous a fait écrire une lettre charmante*.

Siento mucho, amigo mío, que no pueda usted dedicar todo su tiempo a la *belle cose*, sobre todo a la literatura. Le compadezco a usted tanto más cuanto algo de esto me pasa a mí también. Pero ¡qué remedio! Lo que más deploro es que se haya perdido parte de vuestra *España*⁸, que esperamos tanto tiempo ha.

4. Narcís Oller i Moragas, corresponsal prolífic d'Isaac Pavlovsky entre 1885 i 1923.

5. A propòsit de la transcripció d'aquest cognom, remeto el lector a l'article de LLOVERA, «Epistolar entre...», p. 351, nota 14.

6. En carta a Narcís Oller de 23 de setembre d'aquell any, 1885, Pavlovsky escriu: «Et cependant dans la mienne à Yxart [una carta] loin de moi était la pensée de boudier contre vous». Més endavant explica l'afer Zola: «C'est grâce à vous aussi que Cortezo va publier le volume de Zola. Le maître s'est adressé à moi pour lui trouver un éditeur espagnol; je lui répondis que “j'écrirai à ce propos à Yxart qui n'est autre que le cousin d'Oller, qui tout [*sic*] les deux vous aiment et admirent, ils feront tout ce qu'ils peuvent”. Et voilà encore une affaire faite; ça va serrer encore plus votre amitié avec Zola. Et c'est quelque chose» (AHCB, fons personal Narcís Oller, 5D.53-16/C10-18). El volum en qüestió és *La Obra*, novel·la de Zola traduïda per A. Blanco Prieto i publicada el 1886 a la «Biblioteca “Arte y Letras”», dirigida per Yxart i editada per Daniel Cortezo. Des del 1881, Yxart ja col·laborava en la direcció de la «Biblioteca “Arte y Letras”» i de la revista del mateix nom que l'editor Domènec regalava als subscriptors. A mitjans 1883, Francisco Pérez Alcaraz va comprar l'editorial i va posar Yxart de director de la col·lecció i d'editor de la revista, segons la nota de l'editor que encapçala el número 10 corresponent al mes de juliol. El 1884, la casa va ser comprada de nou per Daniel Cortezo i Cía, Sucesores de N. Ramírez. Yxart s'ocupava llavors de les col·leccions «Arte y Letras» i «Biblioteca Clásica Española», que va venir a substituir la revista. Fins al 1886 estava situada al carrer d'Ausiàs March, 95 i 97 de Barcelona. (Aquesta dada explica l'enuig de Pavlovsky a la inicial negativa d'Yxart d'anar a París el 1886: «Il veut donc rester toute sa vie calle Ausiàs March et ne pas en sortir?»), AHCB, C19-13, 24-II-1886. La feina era, d'entrada, un impediment que acabà superant.) És llavors que editen *L'Œuvre* i *Ana Karenina*. El gener del 1889, Yxart va passar a la casa Henrich i Cía., on va dirigir la «Biblioteca ilustrada de novelistas contemporáneos», en la qual es van publicar obres d'E. Pardo Bazán, A. Palacio Valdés, E. Gaspar o J. M. de Pereda. És llavors quan Pavlovsky mira de publicar-hi el llibre *Otxerki souvremennoi Ispanii 1884-1886* [Esbossos de l'Espanya contemporània 1884-1886], Sant Petersburg: A. S. Souvorina, 1889, tal com negocia en les cartes que envia a Yxart (vg. *infra* cartes 4 i 5). (Vg. R. CABRÉ, «Yxart i els llibres. Una aposta intel·lectual», dins R. CABRÉ; J. M. DOMINGO (ed.), *Estudis sobre el positivisme a Catalunya*, Barcelona: Departament de Filologia Catalana de la Universitat de Barcelona - Eumo Editorial, 2007, p. 9-97.)

7. Segueix un mot il·legible.

8. Es refereix al llibre *Otxerki souvremennoi Ispanii 1884-1886* [Esbossos de l'Espanya contemporà-

Narciso está imprimiendo *Vilaniu*; yo, mi colección de artículos críticos de la Barcelona literaria y artística, con el título de *El año pasado*.⁹ Le remitiré a usted un ejemplar muy en breve. Verdagner ha publicado un nuevo poema: *Canigó*, que tiene, a mi juicio, cosas muy bellas. Hemos fundado un nuevo teatro catalán, reuniendo a los autores dramáticos que andaban dispersos y que no podían meter la cabeza en el Romea. Se ha inaugurado con un mal drama, pero van a seguir otros mejores, comedias de corte moderno, tragedias de Guimerà & &. Veremos qué resultado va a dar. ¿Conoció usted a Calvet?¹⁰ Calvet no es un hombre: es un poema: *La presa de Mallorca*; poema en el cual hace veinte años que trabaja, y del cual ha leído y publicado fragmentos en todas partes. Pues bien: ese poema está también próximo a ver la luz. Resumen: que el año nuevo se inaugura con éxito; los catalanistas se mueven, se agitan, se trabaja y todo son proyectos.¹¹

Zola ha remitido la tercera parte de *L'Œuvre*.¹² Esperamos el resto a su tiempo. Nada he leído todavía, porque no he tenido tiempo para ello.

¡Feliz año nuevo! ¡1886! Mystère!! Ojalá sea para usted, para mí, para todos, más feliz de lo que ha sido el año que está expirando.

nia 1884-1886], publicat amb el pseudònim de *Jacovlev*. Avui dia no existeix una traducció íntegra del volum, però sí la versió catalana de J. M. Farré dels capítols dedicats a qüestions catalanes (J. M. FARRÉ, *Un rus a Catalunya*, Barcelona: El Llamp, 1989). En anglès, n'han aparegut traduccions parcials d'alguns capítols, com la de V. A. CHAMBERLIN; J. WEINER, «A Russian View in 1884-85 of three Spanish Novelists: Galdós, Pardo Bazán and Pereda», *Anales Galdosianos*, núm. 19, 1984, p. 111-119. El llibre de Pavlovsky és una crònica de les impressions adquirides durant el viatge que realitzà a Espanya entre el 1884 i el 1885: s'hi parla, entre d'altres, dels principals escriptors de la Península, d'arquitectura, d'art, i també s'hi descriuen escenes quotidianes i un episodi revolucionari ocorregut a Valls, a la casa pairal dels Moragas.

9. Sèrie de cinc volums (un per any) sobre la vida artística i cultural de Barcelona durant els anys 1885-1889, que es publicaven a finals d'any o a primers de l'any següent. Els dos primers volums apareguts, respectivament, a primers del 1886 (malgrat que aquesta carta certifica la possibilitat d'una aparició prèvia i matisa la informació de R. Cabré a propòsit de la manca «d'índici sobre el moment en què Yxart va lliurar a la impremta els originals» –vegeu R. CABRÉ, «Memòria de Josep Yxart: l'home i el crític», dins R. CABRÉ (cur.), *Obra completa de Josep Yxart*, vol. I (El año pasado, 1886-1888), Barcelona: Proa - Ajuntament de Tarragona, 1995, p. 95) i el 1887 es van editar a la casa Daniel Cortezo i Cia., i els tres darrers, publicats a primers del 1888, 1889 i 1890, respectivament, els va treure la Libreria Española de López.

10. El poeta i dramaturg Damas Calvet (1836-1891). *La presa de Mallorca* que esmenta Yxart acabà esdevenint *Mallorca cristiana* (1886), la gran epopeia romàntica de Calvet.

11. Aquest paràgraf és una reescriptura de l'últim capítol de «El año pasado 1886»: «Diciembre» (CABRÉ, *Obra completa...*, p. 285-289), volum que inclou, entre d'altres, una ressenya de *Canigó*. S'hi explica amb més detall, per bé que sense la franquesa amical d'aquesta carta, quin és el drama amb què s'inaugurà el nou teatre català al Novedades, fundat per l'Associació d'Autors Dramàtics catalans amb la intenció d'escapar de la tirania de Frederic Soler al Teatre Romea: *Lo combat de Trafalgar*, de Pedro A. Torres. Seguiren les peces següents: *No es tan fiero* (d'A. Llanas), *Cadena de ferro* (de J. Riera i Bertran), *Mal pare* (de J. Roca i Roca) i *Lo fill del rei* (d'A. Guimerà) (vegeu «El año pasado 1887», dins CABRÉ, *Obra Completa...*, p. 344-349).

12. Curiosament, en francès apareix el 1886 en un sol volum, fet que aixeca la sospita que Zola, o el seu editor, enviés directament a Yxart (i potser també a Oller) l'obra abans de publicar-se.

Visca la Rússia petita!!¹³

Bien à vous.

Je vous serre la main,

Yxart

Pelayo, 2, 3º

13. Aquesta expressió era utilitzada per designar el territori, actualment d'Ucraïna, que antigament havia format part de l'imperi rus. Precisament, Isaac Pavlovsky és nascut a Taganrog, un poble coster situat al golf de Taganrog, prop de la frontera amb Ucraïna.

De Pavlovsky a Yxart
Paris, 31 de gener de 1886

27, rue Le Peletier

Mon cher ami,

Je suis toujours en retard, et, comme toujours encore, ce n'est pas ma faute. Vous m'excuserez, en bon ami que vous êtes. J'ai reçu votre petit livre;¹⁴ il a l'air si appétissant, que je l'ai lu presque en un coup d'un bout à l'autre. Ce qui me plaît tout d'abord dans votre ouvrage c'est que je vous y retrouve tout entier; c'est l'Yxart que je connais: spirituel, gai, souvent mordant, mais toujours bon et sincère. Rien de banal et de lieux communs dans ce petit livre. Une observation fine et moqueuse se dégage de ce bijou intitulé «El estreno de un gran tenor». Ah, vous avez du talent, vous! Malheureusement, vous le dédaignez. C'est bien dommage, autrement vous auriez plus cultivé les belles lettres. Je trouve que le drame *Sota terra* ne mérite pas les honneurs d'un chapitre si long et consciencieux, mais j'applaudis de deux mains aux idées, émises là-dedans; je trouve que tout est vrai et très bien exprimé. Votre manière loyale de discuter m'est sympathique au plus haut degré; un homme comme Soler, qui a tout fait pour le théâtre de son pays, mérite bien des égards, et

14. Es refereix al primer volum d'*El Año Pasado* (1886), que el mateix Yxart li envià (vg. *supra* carta 1).

15. La presència destacada de Frederic Soler en el llibre la justifica Yxart en carta a Oller del 9 de setembre de 1885: «Desearía que llamase la atención por su novedad y por su absoluta imparcialidad. Los puntos de vista abundan, pero el demonio del hombre es tan complejo que se necesita un gran esfuerzo de atención y de composición, para presentarlo tal cual es de un golpe y en su raro conjunto» (*apud* CABRÉ, *Obra Completa...*, p. 94).

16. Les reserves sobre Verdaguer apareixen de nou en una carta a Oller del 19 d'octubre de 1886: «le trop verbeux Verdaguer», escriu el periodista rus. En el llibre *Otxerki souvremennoi Ispanii 1884-1886* [Esbossos de l'Espanya contemporània 1884-1886] exposa de nou l'opinió sobre el poeta de Folgueroles: «la sotana tallà les ales del poeta, i li impedí que arribés a la plena objectivitat; com a ministre del culte cristià, s'esforçà massa sovint a sermonejar i imposà la seva visió del món al lector, fent excessiva teologia. Verdaguer es col·locà massa amunt, al cel, i d'aquesta alçària mirà malament la gent sencilla, els donà tants nombrosos semidéus pagans, com petits cucs. Des del seu punt de vista pot ser cert, però des del punt de vista artístic és fals i avorrit» (FARRÉ, *Un rus...*, p. 61). Més endavant, el 1908, torna a insistir en aquesta opinió, reforçada pel contrast verdaguerià amb Guimerà: «J'ai encore lu *L'Atlantide*. Des belles descriptions par-ci par-là. Mais le tout est vieillot, gâté par le manque de plan, par l'esprit de sacristie, par les anachronismes enfantins. Je comprends Verdaguer (auteur de *L'Atlantide*) comme un ancêtre, un précurseur, un homme qui a infusé dans la littérature son sang riche des paysans. Mais comme poète je préfère de beaucoup Guimerà. Celui-là est un pur, un raffiné, un contemporain, qui parle notre langue, qui reflète nos sentiments. Verdaguer ne m'émeut pas. C'est une curiosité (c'est toujours de l'auteur de *L'Atlantide* que je parle). Guimerà m'intéresse par lui-même. C'est un esprit libre, et franc. Je crois que dans l'histoire des lettres catalanes Guimerà occupera une place supérieure à celle de Verdaguer. Peut être, je me trompe. Dites? Mais ce sont mes sentiments» (AHCB, C13-19, 18-VI-1908). I Oller devia respondre-li que s'errava, atès que dies després Pavlovsky rectificava: «Je ne compare pas Verdaguer avec Guimerà» (AHCB, C13-21, juny 1908).

vous avez bien fait de le ménager. S'il n'est pas content tout de même —tant pis pour lui.¹⁵ «El Ateneo Barcelonés» est très intéressant, quant au *Canigó* et *Caritat* je n'en dirai rien, je n'aime pas le genre Verdaguer, il est trop artificiel.¹⁶

En somme, *El año pasado* est un livre excellent, plein d'esprit et de pénétration; je vous en félicite de tout mon cœur, mon bon ami. Je regrette beaucoup une chose: pourquoi, diable, restreindre si impitoyablement sa tâche? Vous avez assez de talent pour parler de toute la littérature espagnole de l'année, et ne pas se borner à Barcelone. Le livre y gagnerait infiniment, on l'aurait lu un peu partout, même à l'étranger. Du moment que vous écrivez en castillan, qu'est ce que ça vous fait de parler de Galdós, Pereda, Pardo Bazán —enfin des œuvres les plus en vogue, même des traductions comme Zola, Daudet etc.[?] Tandis que maintenant vous êtes obligé à parler des œuvres qui ne valent pas grand-chose rien que parce qu'ils sont faites à Barcelone.¹⁷ Encore une reproche: pourquoi n'avez-vous pas soufflé un mot de *Vilaniu*, paru vers la fin de l'année, c'est vrai, mais que vous connaissiez non *pas en parent* mais en critique longtemps avant? Est-ce seulement par modestie? Alors vous avez grand tort. Puisque à ce point de vue, un ami d'un auteur ne peut jamais parler de ses œuvres, ce qui est tout à fait inacceptable. Regardez Zola, Goncourt, qui écrivent des long[ue]s études sur leurs amis. D'ailleurs vos livres ont paru en même temps et vous pourriez bien y mettre un article sur Oller. Vous n'avez rien dit également sur Vilanova, et je crois que son *Entre familia* est de l'année 1885.¹⁸

Vous voyez, mon ami, je suis très (trop même) exigeant, mais je compte sur votre amitié...

Dites à Narcís, je vous prie, que j'ai enfin trouvé un bon traducteur pour *Papallona* [*sic*] et j'espère de lui envoyer bientôt la traduction.¹⁹ J'ai commencé la lecture de *Vilaniu* et j'enrage tout le temps: je comprends bien difficilement, et je vou-

17. D'aquesta qüestió, Yxart n'exposa els motius en el pròleg de l'obra: «Van en este volumen breves juicios de algunos acontecimientos artísticos y literarios que tuvieron lugar en Barcelona el año pasado. [...] Barcelona, en el círculo de las artes y las letras, tiene vida propia y característica que la distingue de las demás capitales de España; existe aquí cierto criterio original e independiente digno de observación; [...] y sobre todo, se nota, aunque latente, oculto y no siempre vencedor, cierto espíritu de reforma y progreso que parece requerir el auxilio de la propaganda y los beneficios de la luz» (CABRÉ, *Obra Completa...*, p. 101-102).

18. El volum de «El año pasado 1887» conté precisament una lectura crítica d'*Entre familia* (1885) i d'*Escenes barcelonines* (1886), d'Emili Vilanova, i de *Vilaniu* (1885), de Narcís Oller.

19. L'afer de la traducció de *La Papallona* al rus —ja que la versió francesa d'Albert Savine havia aparegut el novembre del 1885 (així es confirma en una nota a *Le Feu follet: revue artistique et littéraire* del 15-XI-1885)— és una qüestió complexa. La correspondència d'Oller també col·labora en la sospita que el traductor, «qui est en même temps un homme de lettre de talent» (AHCB, C19-13, 24-II-1886), no és Isaac Pavlovsky. Ara bé, les *Memòries literàries* d'Oller i Jacques Pavlovsky, nét de l'escriptor rus, sentencien l'autoria d'aquesta traducció al rus: Isaac Pavlovsky (vg. N. OLLER, *Memòries literàries. Història dels meus llibres*, Barcelona: Aedos, 1962, p. 23; J. PAVLOVSKY, *Isaac Pavlovsky*, Orthez: France Libris, 2001, p. 106).

drais cependant gouter chaque mot.²⁰ De ce que j'ai compris m'a ému, parole d'honneur, par la beauté descriptive, faite en maître. Une saveur délicate et poétique, vraie et réaliste surtout [*sic*], se dégage dès les premières pages de cet[te] œuvre. Je vois et j'entends tout ce qu'il décrit. A-t-il du talent, ce bon Narcís! Je lui écrirai d'ailleurs longuement du moment que j'aurai fini le volume. Et dire qu'il avait peur de publier *Vilaniu!*²¹ Ce que je n'aime pas, c'est la préface. Vous autres, catalans et castillans, vous avez un amour pour les préfaces, que je ne comprends pas du tout. Passe encore pour un livre d'érudition, mais pour les œuvres d'imagination –jamais! C'est inutile et encombrant.

Comme tout doit finir, je finis aussi cette lettre, en vous demandant pardon de ce grabouillage [*sic*]. Il fait sombre et j'ai mal à la tête. Cette semaine j'ai travaillé comme un enragé et je suis las à tel point que la plume me tombe des mains.

Au revoir, cher ami, une bonne poignée de main à vous, à Narcís et sa famille et à tous les amis du café Pelayo.²²

Goodby[e], my Dear.

J. Pavlo

20. Sabem que fou Albert Savine qui li proporcionà el llibre: «Savine m'a dit qu'il a pour moi un volume de *Vilaniu*» (AHCB, C11-1, 18-I-1886). Savine (1859-1927) era un propietari de grans finques a Pinar del Río (Cuba) que acabà arruïnat per culpa dels mals negocis que va fer com a editor. Oller l'havia conegut a Saint-Germain-des-Fossés l'estiu del 1882 (vg. OLLER, *Memòries literàries...*, p. 75-77). De resultes de la mediació d'Oller, Pavlovsky coneix Savine el 1884, tot i que acaben renyint quatre anys més tard (vg. LLOVERA, «Epistolari entre...», p. 369, nota 3).

21. Oller ho confessa en les *Memòries literàries*: «ni amb tots els reconstituents de la meua farmacopea que li vaig administrar [a *Vilaniu*], no pogué el flac embrió cobrar la musculatura i robustesa que jo pensí donar-li» (OLLER, *Memòries literàries...*, p. 52). I Pavlovsky insisteix: «Finissez donc la *Vilaniu*, petit paresseux! Vous vous faites tant de mal à la lire et relire, et de se tourmenter –tandis que je pense sincèrement que ce sera encore mieux que *La Papallona*» (AHCB, C10-12, 28-VII-1885).

22. En la tertúlia d'aquest cafè és on va fer coneixença d'un grup d'escriptors catalans de la Renaixença, entre els quals destaquen N. Oller, A. Guimerà i E. Vilanova: «Recordo els debats agitats al cafè Pelayo, les esperances i les aspiracions manifestades pels meus amics catalans, els seus èxtasis exaltats i les indignacions justificades. Aquest cafè es pot dir que és una autèntica institució a Catalunya, com si fos un parlament o tal com l'anomena en broma Pérez Galdós una "reunió de filibusters"» (FARRÉ, *Un rus...*, p. 43-44).

D'Yxart a Pavlovsky
Barcelona, 11 d'abril de 1886²³

Mon cher ami Paulotzky [*sic*]: M'y voilà! Otra vez calle de Pelayo, 2, 3°.²⁴ La cabeza recostada en el formidable pecho de la gallega,²⁵ en frente Farnès,²⁶ que resume lo ocurrido en el campo catalanista durante mi ausencia; a la derecha Cortezo,²⁷ que me enseña lo que se ha hecho; a la izquierda todos los amigos que me preguntan qué he hecho yo; y sobre mi frente un rayo del sol [de] catalanidad²⁸ que reverdece los árboles de la Rambla y enardece mi sangre: ahí me tiene usted otra vez, más célebre que Cervantes. ¡Plus de boulevard de aquí para allá! ¡Plus de divertidas correrías por París! ¡Plus de sabrosas noches en casa Savine ou *chez nous*²⁹ (je dis chez nous, mon ami)[!] ¡Plus de *causeries intimes* a última hora en camisa, en las cómodas poltronas de *nuestra* habitación bajo la simpática y penetrante mirada de Tourg[u]eneff!³⁰ ¡Plus de temblor a la proximidad de la Pardo, con su contoneo de cotorra y su literatura a chorro continuo! ¡Ah hélas mon ami, todo, todo se ha

23. Aquesta carta recull l'experiència del viatge a París amb Narcís Oller la primavera del 1886. Es pot comparar, amb resultats curiosos, la narració d'Yxart amb el relat d'Oller a les *Memòries literàries* (p. 75-101). D'antuvi, Yxart no volia fer aquest viatge: «Je suis indigné de la conduite de Yxart. Sapsisti, voilà un jeune homme trois fois paresseux! Il veut donc rester toute sa vie calle Ausiàs March et ne pas en sortir? Dites lui que le voyage lui fera du bien dans tous les rapports; l'air de Paris l'enivrera et le fera travailler après avec rage. S'il a à faire, qu'il apporte son travail ici, je lui cède mon fauteuil et mon encrier. Et puis, on n'est jeune qu'une fois dans sa vie, mon Dieu! Le demain est toujours inconnu et sombre pour cela. Profitons donc d'aujourd'hui. Enfin, si Yxart ne vient pas, ma foi, nous nous brouillons avec lui à jamais, moi et Savine» (AHCB, C19-13, 24-II-1886). Convé remarcar que aquesta carta, tal com explica Pavlovsky a Oller, «était même lu en compagnie comme un exemple de bon humeur et d'esprit si fin et délicat» (AHCB, C11-4, 27-IV-1886).

24. És l'adreça de la pensió on residia Yxart a Barcelona. La carta indica que l'11 d'abril Oller i Yxart ja havien tornat a Barcelona i que el seu viatge a París devia haver durat uns quinze dies, si tenim en compte que el 26 de març surten amb tren de Barcelona, com diu Oller en les *Memòries literàries* (p. 75-76).

25. Es refereix a Emilia Pardo Bazán, amb qui Isaac Pavlovsky mantingué un afer amorós.

26. Sebastià Farnès i Badó (1854-1934), advocat i escriptor.

27. Daniel Cortezo, l'editor que havia comprat la «Biblioteca "Arte y Letras"» el 1884.

28. Havia escrit, en un primer moment, 'catalán', però hi afegeix el sufix substantivitzador '-idad'.

29. «*Chez nous*» és la *garçonnière* de Pavlovsky a la rue Milton, 27, de París, en la qual s'hostatjaren també Oller i Yxart. Pavlovsky hi va celebrar una vetllada en honor dels dos catalans amb la seva germana Rosa, A. Savine, E. Pardo Bazán, O. Méténier, A. Pigeon, el pintor Beranger i el pensador nihilista Tikhomirov, entre d'altres (OLLER, *Memòries literàries...*, p. 87-88).

30. Ivan S. Turgenev (1818-1883), escriptor rus establert a París, amic de Pavlovsky, de qui Oller traduí, el 1912, el drama *El pa d'altri*.

31. Aquesta expressió, repetida en aquesta i en una altra carta d'Oller a Pavlovsky datada també de 1886 («me sembra veure-us acabant d'exclamar "quina caiguda!"»), apareix també en el llibre *Otxerki sovremennoi Ispanii 1884-1886* [Esbossos de l'Espanya contemporània 1884-1886] (FARRÉ, *Un rus...*, p. 42).

desvanecido! QUINA CAIGUDA!!³¹ Juro a usted que los primeros días no podía volver de mi sueño. Por más que la gallega me pellizcaba y Aulèstia³² me preguntaba si en París los obreros tenían queridas; no, no podía volver de mi sueño, y en pleno sol, en la atmósfera rutilante de la plaza de la Universidad, veía desfilar confundidos en un torbellino, como en una cabalgata fantástica, todos los objetos, todas las personas, todos los espectáculos que habíamos visto: desde las prisiones de la policía correccional hasta el conejo desollado del laboratorio de Pasteur,³³ desde el saltimbanqui preso hasta la Oquendo³⁴ suelta, desde Jean Moréas³⁵ con su orzuelo en el ojo a Pigeon,³⁶ correcto y amable. Y a lo mejor veía a Liszt³⁷ en el *Chat noir*,³⁸ y a Méténier³⁹ diciendo la misa en San Eustaquio,⁴⁰ y a Rosa,⁴¹ a Madame Savine, a

32. Antoni Aulèstia i Pijoan (1849-1908), escriptor i historiador afí a les idees polítiques de Valentí Almirall i fundador de La Jove Catalunya.

33. Louis Pasteur (1822-1895), microbiòleg i químic.

34. Sara Oquendo, filla d'un advocat peruà i hereva de la Casa Osambela-Oquendo, a Lima, actualment seu de l'Organització d'Estats Iberoamericans, era escriptora en «*Magazines* i periòdics de modes conreant amb tan envejable soltura com extraordinària agudes a la *goguenarderie* francesa de bona llei» (OLLER, *Memòries literàries...*, p. 79).

35. Jean Moréas (1856-1910) era un poeta i teòric del simbolisme decadentista que, juntament amb el seu amic Paul Adam, va visitar Oller i Yxart per indicació de Méténier a l'esmentada *garçonnière* (OLLER, *Memòries literàries...*, p. 89).

36. Amédée Pigeon (1851-1905), poeta, escriptor i periodista francès que conegueren a París el 1886. Segons testimoni d'Oller, «havia recorregut seriosament tota la península ibèrica» (OLLER, *Memòries literàries...*, p. 87).

37. El músic hongarès Franz Liszt precisament moriria al cap d'uns mesos a Bayreuth, el 31 de juliol de 1886, a setanta-quatre anys.

38. El *Chat noir* era un cabaret de Montmartre creat el novembre del 1881 per Rodolphe Salis, que hi feia teatre d'ombres. Es va fer famós per les cançons canalles que hi interpretava Aristide Bruant, que va ser retratat per H. de Toulouse-Lautrec en un dels cartells que anunciaven l'esmentat cabaret. Es va tancar el 1897, l'any de la mort del seu fundador. Narcís Oller, que va acompanyar Yxart en aquest segon viatge a París, diu a les *Memòries literàries* (p. 89) que van visitar aquest i algun altre local. Més tard, aplicarà aquesta vivència en el capítol IV de la segona part de *La febre d'or*, quan Gil Foix és a París amb la Mimí i aquesta s'escapa per anar a veure un seu amant. També s'hi refereix Santiago Rusiñol en alguna de les «Cartas ilustradas desde el Molino» que envia a *La Vanguardia*, com «Una taberna en Montmartre» (16-XII-1890), «El Reveillon. Notas íntimas» (18-I-1891), «Montmartre por la noche» (15-II-1891), «El moro del baile» (10-VI-1891) i «Las canciones de Montmartre» (3-III-1892). Rusiñol va seleccionar catorze dels quinze articles d'aquesta sèrie publicats a *La Vanguardia*, als quals hi va afegir el quinzé dedicat al gravador Ramon Canudas, per publicar-los en forma de volum. (vg. M. CASACUBERTA, «París» i, sobretot, «Les *Cartas desde el Molino*», dins ibídem, *Santiago Rusiñol: vida, literatura i mite*, Barcelona: Curial - PAM, 1997, p. 41-45 i 45-57, respectivament.)

39. Oscar Méténier (1859-1913), novel·lista i dramaturg, publicava també articles a la revista *Le Chat noir*. Amb Isaac Pavlovsky, Méténier va traduir el 1886 el drama de Tolstoi *La Puissance des ténèbres*, juntament amb *L'Orage* i *Vassilissa Mélientieva* d'Ostrovsky (les tres componen el volum *Trois chefs-d'oeuvre du théâtre russe*, París: Calmann Lévy, 1894). Oller va traduir al català *L'Orage* (*La gropa*) el 1911 per a la «Biblioteca Popular de L'Avenç», col·lecció que també acull la traducció de Joan Puig i Ferrer de l'obra de Tolstoi (*El domini de les tenebres*, 1912). Sobre la recepció de la literatura russa a París i a la península Ibèrica, vegeu la crítica d'Yxart al drama tolstoïà *La Puissance des ténèbres* en J. YXART, «Un drama rus», *La Il·lustració*, 11-III-1888, recollit dins R. CABRÉ, *José Yxart: crítica dispersa (1883-1893)*, Barcelona: Editorial Lumen, 1996, p. 211-219.

40. «A Saint Eustache es donava aquell matí la primera audició de la gran missa de Liszt [*sic*] en

la Pardo, a Dolinzky [*sic*],⁴² a Savine, a usted, a Narciso y a mí, yendo de un lado para otro, de uno a otro restaurant en interminable paseo, anda, anda, anda... *y en avant la littérature y todos más célebres que Cervantes. Ah mon ami!* ¡Todo pasó, todo se desvaneció, todo fue! Ya no leo en parte alguna *poussez, tirez, essayez vos pieds s. v. p.*; sólo un rótulo inmenso de Montjuich al Besòs dice en letras gordas sobre una ciudad dormida:⁴³ *Quina caiguda!*

Una sola cosa permanece en mi sueño: vuestro cuartito, vuestros obsequios, los de vuestra excelente hermana, y mi promesa de remitiros libros. Todo os lo agradezco de corazón; *une poignée de main* a vuestra hermana, y aguardad los libros.

Bien à vous,

Pepe Yxart

presència del seu autor, que per aquest motiu era a París ja feia dies», diu Oller a les *Memòries literàries...*, p. 85, i continua explicant l'estrena musical.

41. Rosa Pavlovsky, germana d'Isaac.

42. Dolinsky era el nom amb el qual es coneixia Lev A. Tikhomirov, revolucionari i escriptor rus resident a París, amic de Pavlovsky (vg. LLOVERA, «Epistolari entre...», p. 350n, 365n, 369-370, 377 i 381). Narcís Oller en parla a les seves *Memòries literàries...*, p. 87, 91-92.

43. L'experiència de l'encongiment barceloní en tornar de París és comuna entre els viatgers catalans de l'època. Pompeu Gener descriu la sensació que experimenta arran de la tornada d'un viatge al *Midi* francès en les seves memòries: «A la vuelta, al llegar a la frontera española, el efecto que me hizo fue desastroso. [...] Enfrente nuestro ya apuntaba el sol, y los primeros rayos iluminando las paredes blancas del lado de la casa me hizo [*sic*] reparar en un letrero groseramente pintado con almazarrón por una mano poco experta, que decía: "PAU MICAS - ORDINARI". [...] Al llegar a Barcelona, de vuelta, me pareció encontrar la ciudad como paralizada» (P. GENER, *Mis antepasados y yo. Apuntes para unas memorias*, a cura de J. M. DOMINGO, Lleida: Punctum & Aula Màrius Torres, 2007, p. 107-108). Altrament, Oller posa de manifest la capitalitat de París durant un viatge familiar el 1889: «Con Paulotzky conoceremos a la mitad de los rusos. Cada noche estamos rodeados de ellos y se arma tal zafarrancho que nadie nos entiende. Digan lo que quieran los pretenciosos esto y sólo esto es la capital del globo» (carta d'Oller a Yxart datada a París el 18-V-1889, AHCB, Ms. J.Y.-I-221).

De Pavlovsky a Yxart
[París], 22 de juliol de 1890

Mon cher ami,

C'est une lettre d'affaire que je vous écris. Je devrais même vous appeler «Monsieur le directeur».⁴⁴ Mais enfin! Vous ne vous fâchez pas. Narcís vous aurait déjà dit que Rosny⁴⁵ et moi nous avons l'intention de traduire mon livre sur «l'Espagne» pour le publier en espagnol et en français.⁴⁶ Je m'imagine qu'on pourrait faire avec un volume illustré. Les chapitres qui n'ont pas d'intérêt pour les espagnols seront éliminés. En tout le volume aurait 400-450 pages. Croyez-vous que cela vaut la peine de s'en occuper pour l'Espagne? Je veux dire, le travail (qui est long, et pas trop intéressant pour *moi* –qui l'ai écrit) peut être bien payé? Sans trop me vanter, je crois que ce livre renferme des choses intéressantes et qu'il n'est pas fait à la façon française. J'ai étudié avec amour et avec conscience et j'ai écrit avec sincérité. L'idée que je serai lu par mes amis d'Espagne m'est très douce et me pousse à faire ce travail.⁴⁷ Vous me rendriez donc un grand service, si vous voulez vous occuper

44. Potser es refereix al càrrec de director que Yxart ocupà des del gener de 1889 en la casa editorial Henrich i Cia, on s'ocupava de la «Biblioteca ilustrada de novelistas contemporáneos» (vg. *supra* carta 1, nota 6).

45. J.-H. Rosny (Aîné), pseudònim de Joseph Henry Honoré Boex (1856-1940), escriptor amic d'Isaac Pavlovsky.

46. Retrobem de nou el llibre *Otxerki souvremennoi Ispanii 1884-1886* [Esbossos de l'Espanya contemporània 1884-1886] i la traducció d'aquest al castellà, un afer iniciat en la correspondència a Oller uns mesos abans: «Ma grande prière serait que vous acceptiez de traduire le volume en castillan. Je ne connais que vous qui puissiez le faire *chiquement*» (AHCB, C12-5, 18-V-1890). L'operació es concreta en carta del 9 de juliol, on Pavlovsky manifesta la intenció de publicar el llibre a l'editorial Ramírez i sentència, contràriament al que deriva de la present missiva, que «la question financière est au second plan; mais je serais certes très heureux de voir mon œuvre traduite dans le pays dont il s'occupe» (AHCB, C12-6). Oller devia rebutjar la tasca d'intermediari i de traductor –malgrat que feia gestions en el si de *La Il·lustració Catalana* sobre aquest afer–, i Pavlovsky acudí a Yxart, que procurà també publicar el volum a l'editorial d'Henrich i Cia: «Necessitaria saber si tens amb tu [Oller] la “Espanya” d'en Pawlousky [*sic*], i si me la podries enviar abans de venir. Suposo que no la vas entregar a Sentiñón per al projecte de *La Il·lustració catalana*, perquè en Matheu, a qui ho he preguntat, no en sap res. És el cas que Pawlousky [*sic*] m'envia l'índex del llibre i en vista d'ell, l'Enrich no es decideix. A fi de decantar-lo del tot, he pensat fer traduir per a en Sentiñón alguns capítols, per via de mostra del contingut i de la forma ràpida, amena i viva de nostre amic. Interinament estic sens poder contestar-li» (carta d'Yxart a Oller del 15-IX-1890, *La Revista*, any 22, gener - juny 1936, p. 58-59). Malgrat tot, la traducció mai no veié la llum. Pel que fa a la versió francesa, tampoc no va quallar, però en aquest cas per motius personals que trencaren de cop qualsevol relació entre els dos escriptors: Rosny es presentà a la casa d'estiu de Pavlovsky amb la seva germana Rosa, amb qui havia començat una relació amorosa extramatrimonial.

47. Aquesta mateixa idea manifestava el 1885 en carta a Narcís Oller: «je serais très curieux de savoir l'opinion impartiale des catalans sur ce que je dis d'eux et surtout mes appréciations sur leur littérature. Dans tous les cas les espagnols n'en seront pas contents, puisque dans ce livre il se dégage une sympathie si profonde et sincère pour vous tous, que c'est à faire enrager «los tiranos». On ne peut pas contenter tout le monde!» (AHCB, C10-13, 4-VIII-1885). Efectivament, no hi hagué unanimitat en les lletres espanyoles: Pereda i Quintanilla s'alarmaren per la importància que el rus donava a les obres d'Emilia Pardo Bazán, segons es llegia en un article d'Ernest Bark publicat a *La España Moderna* el 1891 (vg. J.

de cette affaire et de vous charger de mes intérêts moraux et pécuniaires. Avec impatience j'attendrai votre réponse, et Rosny plus que moi. Je vais ces jours-ci au bord de la mer, et Rosny va me rejoindre dans le cas que vous nous donnerez une bonne réponse. Il dépend donc de vous de donner à Rosny des bonnes ou mauvaises vacances. Vous jouez le rôle d'un professeur aux examens. J'ai lu, mon cher ami, votre livre. Avec le plaisir j'ai éprouvé du chagrin: si vous n'étiez pas né à Barcelone, mais à Paris, vous seriez un des plus célèbres chroniqueurs parisiens. Vous avez tout pour cela. D'ailleurs, je veux parler de votre volume dans un article que je fais pour le *Nóvoie Vremia*⁴⁸ sur les nouveautés de la littérature espagnole. Quel dommage que vous ne parlez que des choses de chez vous!⁴⁹

Frohnstein⁵⁰ m'a fait lire votre lettre et m'a montré votre photographie poétique. Frohnstein est maintenant votre véritable ami, il parle de vous avec une effusion touchante. J'espère que l'année prochaine nous irons tous le voir chez lui. Il est convaincu que cela arrivera, et nous avons parlé longuement de ce voyage. Si cela arrive, nous vous marierons avec une charmante russe. Voulez-vous?

A bientôt, et croyez moi toujours votre ami qui vous aime beaucoup.

J. Pavlovsky

M. GONZÁLEZ HERRÁN, «Un nihilista ruso en la España de la Restauración: Isaac Pavlovsky y sus relaciones con Galdós, Oller, Pardo Bazán, Pereda», *Anales galdosianos*, núm. 23, 1988, p. 83-105).

48. Diari rus del qual Pavlovsky fou corresponsal durant vint-i-dos anys, fins a l'esclat del cas Dreyfus el 1898. Amb el canvi en la direcció efectuat el 1908, tanmateix, hi reprengué les col·laboracions.

49. Pel que es desprèn d'aquestes paraules, es deu referir al darrer volum d'*El Año Pasado* (1890), el cinquè llibre de crònica literària i cultural publicat per Yxart. Una queixa similar manifestava el rus el 1886 amb motiu de l'aparició del primer volum d'aquesta sèrie (vg. *supra* carta 2).

50. Només sabem que Frohnstein era un amic de la infància de Pavlovsky que visità Barcelona entre el 1890 i el 1891. Oller en diu el següent: «No he visto tipo más original. Es un chiquillo muy alto. Entre otras originalidades no os contaré sino la de que estuvo hablándonos media hora a Sardà, Pepe y a mí para demostrarnos que en las confiterías de Barcelona no venden *bombons*. Ya tomándolo a guasa, le conducimos a una confitería donde le demostraron palpablemente lo contrario, y entonces... entonces dijo él... que no eran iguales a los que venden en Moscou y juró por sus manes que nos mandaría desde allí bombones. [...] Pero qué más si llegó a ofrecerse a pagarnos el viaje a Rusia a Sardà, a Pepe y a mí con tal de que le diéramos el gusto de visitarle en Moscou» (BNF, Papiers Isaac Pavlovsky, Département des Manuscrits, division occidentale: côte NAF 28369, 21-XI-1891). L'episodi es completa amb la confessió següent d'Yxart a Oller: «Han arribat els paquets que ens enviava Frouchstein [*sic*], i vaig recollir el teu i el meu. Però, oh decepció!... Sols contenen el mateix que el de Sardà, unes quantes lliures de te!» (carta del 15-IX-1890, *La Revista*, any 22, gener-juny 1936, p. 58-59).

De Pavlovsky a Yxart
Calvados, [s. d.]

St. Aubin s/m, Grande rue, 39

Mon cher ami,

J'ai reçu vos deux lettres et je vous en suis très reconnaissant. Je n'ai pas répondu à votre première, ne sachant pas votre adresse à la campagne.⁵¹ Voici de quelle façon j'envisage l'affaire dont il s'agit.

J'offre à M. Ramírez⁵² non pas *mes droits*, mais un travail tout fait: une traduction toute prête à imprimer, en bon castillan, de mon livre *Croquis de l'Espagne contemporaine*.⁵³ Ce livre sera corrigé et fera un volume de 400-500 pages –donc moins que le texte russe, parce que je crois que nombre de choses qui étaient intéressantes pour le public russe ne le sont pour le public espagnol. D'ailleurs je vous envoie ci-inclus la nomenclature détaillée de mes chapitres.⁵⁴ Si vous croyez qu'on peut traduire le livre tel quel, je suivrai vos conseils.

Il s'agit donc maintenant de s'entendre avec M. Ramírez sur le prix qu'il voudra bien m'accorder pour ce travail. Je vous prie comme un bon ami que vous êtes de prendre sur vous à débattre les conditions. Si vous voulez bien vous en charger, je vous prie de prendre en considération que pour ma part je toucherai seulement le tiers du prix accordé, partageant les deux autres tiers entre les traducteurs français et espagnol –ou la moitié si j'arrive à trouver un traducteur castillan, sans traduire en français. Je cède à M. Ramírez tous mes droits, il pourra en tirer tant d'éditions que le livre comportera, sans limites de temps. C'est clair, catalán de Dios?

Quant au prix je me rapporte à vous. Le travail demandera du temps, et, donc, je voudrais qu'il soit payé!

Je m'engage à donner le manuscrit, s'il le faut, dans un mois et demi, à partir du jour où je serai fixé sur le prix.

Je viens de passer un mois au bord de la mer dans un dolce far niente complet. Je n'ai lu que les romans de Pardo Bazán pour l'étude que je vais faire sur les nouveautés de la littérature espagnole. Elle écrit vraiment dans un style agréable. Seule-

51. En carta del 9 de juliol de 1890, Pavlovsky demana a Oller l'adreça d'Yxart, que era fora de la ciutat (AHCBC, C12-6).

52. Narcís Ramírez i Rialp, editor que traspassà el negoci a Manuel Henrich, que el 1889 fitxaria Yxart com a director de la «Biblioteca ilustrada de novelistas contemporáneos».

53. És la traducció al francès del títol de l'obra *Otxerki souvremennoi Ispanii 1884-1886* [Esbossos de l'Espanya contemporània 1884-1886].

54. Aquest índex, que segueix la carta, sembla ser el mateix que aparegué en l'edició russa de 1889 (vg. PAVLOVSKY, *Isaac Pavlovsky...*, p. 278).

ment il reste si peu après dans la tête.⁵⁵ Qu'est ce qu'il y a de neuf dans votre littérature castillane ce dernier temps? Je ne saurai vous dire combien cela me fait de la peine de voir qu'Oller demeure si infidèle à la littérature. Un homme de son envergure qui ne fait rien, après les succès qu'il a obtenu!⁵⁶ C'est vraiment un malheur quelquefois quand on est né catalan et l'on s'obstine à écrire en catalan seulement.⁵⁷ Oller a un véritable talent hors ligne pour vous camper un personnage sur ses pieds, et pour les descriptions il n'y a chez vous d'écrivain aussi fait que lui. Voulez-vous, mon cher ami, m'expliquer qu'est ce qui le prend, Oller, pourquoi, diable, n'écrit-il plus? Est-il de retour? A-t-il reçu mon *Samovar*? Avez-vous lu *La Sonate à Kreutzer*?⁵⁸ Qu'est ce que vous en dites?⁵⁹

Je rentre dans deux jours à Paris. Adieu, vacances, adieu, la mer —¡a trabajar y más trabajar!

Une bonne poignée de main et à bientôt votre réponse, n'est-ce pas?

Votre dévoué *J. Pavlovsky*

Croquis de l'Espagne contemporaine

I De Paris à Madrid.

II Madrid. Une aventure avec un gentleman noir. Puerta del Sol. Les cafés. Les boissons, les mots, les friandises. La haine pour les français et le Dos de Mayo. Casa de huéspedes. La rue et les maisons à Madrid.

55. La relació Pardo-Pavlovsky sempre va ser agitada. En carta del 23 de maig de 1921, el periodista rus confessa, arran de la mort de l'escriptora gallega, que «Je regrette de tout cœur cette femme éminente, qui pouvait avoir des petits ridicules, mais qui était tout de même une bonne et brave femme et un excellent confrère, qui ne voulait du mal à personne» (AHCB, C15-8).

56. Cal tenir present que al juliol de 1890 Pavlovsky encara desconeix la publicació de *La febre d'or*, tal com indica Yxart a Oller: «es queixa de que t'hagis tornat tan peresós per a escriure novel·la, ignorant sens dubte de que per fi t'has decidit a treballar en *La febre d'or*» (*La Revista*, any 22, gener-juny 1936, p. 58). I és així que Pavlovsky retreu al novel·lista català «que vous avez trahie la littérature, votre femme légitime cependant, et que vous trouvez cela tout-à-fait naturel!» (AHCB, C12-6, 9-VII-90).

57. Aquesta opinió recorda el que exposa a Yxart a propòsit de l'aparició dels volums d'*El año pasado*, de 1886 i 1890, respectivament (vg. *supra* cartes 2 i 4). I contrasta, també, amb la idea que el periodista rus manifestava a Oller l'any 1885 tot evocant mots de Turgenev: «On n'écrit qu'une langue» (AHCB, C10-12, 28-VII-85).

58. Obra de Lev Tolstoi traduïda al francès el 1890 per Isaac Pavlovsky i J.-H. Rosny (Ainé). El rus explica a Oller que «Ce roman est traduit du manuscrit et n'a pas paru en Russie, la censure l'ayant défendu» (AHCB, C19-10, s. d.). Desconeixem l'opinió d'Yxart sobre la novel·la (per bé que es pot deduir l'interès per Tolstoi de l'edició, el 1887, d'*Anna Karenina* sota el segell de la «Biblioteca "Arte y Letras"»), però sabem que a Oller l'impactà: «Es coneix que la *Sonata* t'ha transport de debò, perquè la teva que vaig llegir l'altre dia a Sardà i Sánchez Ortiz és un capítol autobiogràfic de primera força, sobretot per la força i la sinceritat. És vertadera llàstima que trossos així, que són els millors, no puguin publicar-se» (carta d'Yxart a Oller del 12-VIII-90, *La Revista*, any 22, gener-juny 1936, p. 57-58).

59. La major part d'aquest paràgraf és transcrit per Yxart a Oller en carta que li envia el 15 de setembre de 1890 (*La Revista*, any 22, gener-juny 1936, p. 58-59). El crític li estalvia, emperò, la part dedicada al fet d'escriure en català.

III Le palais royal. Le pont des désespérés. Cárcel modelo. La Hollande espagnol[e]. La fête de San Isidro.

IV La procession de roses. Corpus Christi. Un roman hispano-polonais. Un mouchard curieux. L'histoire du droit russe en deux mots et les examens pour le grade de docteur en droit. Les étudiants. Les désordres à l'Université.

V Les courses des taureaux.

VI Les plaisirs à Madrid. Tertulias. Madrid en hiver. Corrida de novillas. Tamayo y Baus. Ayala. Echegaray.⁶⁰

VII Les partis politiques. L'ouverture des Cortes par Alphonse XII. Pi y Margall. Le Congrès. Castelar.⁶¹ Un discours de Castelar.⁶² Ruiz Zorrilla. Les conspirateurs espagnols.

VIII⁶³ La littérature. Galdós. Pardo Bazán. Pereda.

IX Museo real.

X La peinture. Le Salon.

XI Une excursion à l'Escorial.

60. Pavlovsky tradueix al rus una peça teatral de Tamayo y Baus (*Un drama nuevo*, 1867) i dues més d'Echegaray (*La esposa del vengador*, 1874; *El Gladiador de Ravena*, 1877), totes per al Théâtre artistique et littéraire de St. Petersburg. D'Ayala, emperò, no sembla haver-ne traduït res. És curiós de veure com tampoc no existeix (almenys no ens ha pervingut) cap carta entre l'escriptor rus i aquests tres dramaturgs espanyols —a diferència dels tres narradors del capítol VIII: Galdós, Pardo Bazán i Pereda—, fet que condueix a pensar que és gràcies a Oller (i la correspondència ho confirma) que accedeix a les seves obres. Ara bé, tampoc no hi ha cap rastre d'Ayala en les cartes a Oller. En canvi, entre els papers Pavlovsky de la BNF hi ha una carpeta Galdós que conté un document, a saber nostre inèdit, força interessant: unes notícies literàries breus de diversos autors de la literatura espanyola del segle XIX. S'hi esmenten, com a dramaturgs, J. Echegaray, E. Sellés, M. Tamayo y Baus, A. López de Ayala, C. Palencia i E. Blasco; entre els poetes hi figuren G. Núñez de Arce, R. de Campoamor, J. Zorrilla i V. Ruiz Aguilera; com a novel·listes hi apareixen J. Valera, J. M. de Pereda, P. A. de Alarcón i J. Ortega Munilla; per últim, en la categoria de periodisme i crítica literària s'hi inclouen Clarín i A. Palacio Valdés. Una nota al final del llistat descobreix que és Turgenev el destinatari dels papers —datats el febrer de 1882 segons es desprèn de la carta que acompanya el text—, tot i que desconec per què són al fons Pavlovsky. Sabem que Galdós no s'ha inclòs entre els novel·listes perquè un «sentimiento de delicadeza me ha obligado a no poner mi nombre» (BNF, Papiers Isaac Pavlovsky...). M'aventuro a pensar que aquestes notes potser són la font bàsica d'algun article de Pavlovsky (a banda d'algun de Turgenev: «Si no quedara usted satisfecho de la nota que le envío y deseara que fueran ampliadas mis indicaciones, tenga la bondad de decírmelo y añadiré cuantos datos necesite», matisa Galdós) sobre les lletres espanyoles vuitcentistes en la premsa russa o francesa, o potser també la font del capítol VI d'aquests *Esbossos de l'Espanya contemporània 1884-1886*. Transcripció íntegrament els fragments dedicats a J. Echegaray, M. Tamayo y Baus i A. López de Ayala: «Echegaray. Ha escrito y puesto en escena multitud de obras, de las cuales la mayor parte han tenido gran éxito. Las más conocidas son *La esposa del vengador*, *En el puño de la espada*, *Ó locura ó santidad*, *En el seno de la muerte*, *La muerte en los labios*, *El gran galeoto*. Este autor, que posee un instinto dramático verdaderamente excepcional, ha resucitado el romanticismo. Es brillantísimo y poco real. Sus obras son muy discutidas. [...] Tamayo. Está considerado como el primero de nuestros dramáticos. Aunque no es viejo está completamente retirado, y hace mucho tiempo que no escribe nada. Su obra *Un drama nuevo* es sin duda la mejor obra del teatro español en el presente siglo. Ayala. Insigne autor dramático, autor del *Tanto por ciento* [sic], de *Consuelo* y de otras obras, murió hace tres años, siendo presidente del Congreso» (BNF, íbidem).

61. Ms. «Castellar».

62. Ídem.

63. Aquest capítol ha estat traduït a l'anglès per CHAMBERLIN i WEINER, «A Russian View...».

XII Chez les basques. Irun. Les carlistes. Les mœurs basques. S. Sebastián. Azpeitia. Une visite chez Ignace de Loyola. Bilbao. Sr. Trueba. Vitoria.⁶⁴

XIII Saragosse la siempre heroica.

XIV⁶⁵ Les descendants des trouvères. L'antagonisme entre les castillan[s] et les catalans. Barcelone. Les serenos. Mœurs de la police espagnole. Les pots de vin. La musique populaire. La cathédrale. Les tribunaux.

XV L'archive d'Aragon. La vie sociale. Industrie. Art. Li[ttéra]ture. Théâtres. Poésie populaire.

XVI Un trou de province. Sitges.⁶⁶ Los americanos. Valls. Casa pairal. Épisodes de la dernière révolution. Une famille de propriétaires fonciers. Poblet, son histoire et sa destruction. Castells.

XVII Palma. Nou cases. Un russe de Majorque. Bendinat. Un prince paysan. Xuetes.⁶⁷

XVIII Valencia. Mauvaise réputation de ses habitants. Sr. Llorente. Les jeux floraux. Le garrote. Les écoles et les institutions de bienfaisance. Un club d'ouvriers. Falla. Les étudiantes. La huerta.

XIX⁶⁸ Sevilla. Semana Santa. Giralda. La cathédrale. La foire. Les gitanos. Café Silverio. Caractère des andalous.

XX Cadix. Le père Sr. La prison, les flibustiers et les criminels politiques. Patrocinio Biedma. Casa de citas. Un gouverneur-poète. Le consul russe. Jerez.⁶⁹

XXI Algésiras. Tanger. Gibraltar.

64. Ms. «Victoria».

65. Aquest capítol, juntament amb els quatre següents, formen el llibre *Un rus a Catalunya*, de Josep M. Farré.

66. Ms. «Siches».

67. Ms. «Chuetas».

68. Els capítols restants, aquest inclòs, coincideixen amb el moment d'inici de la relació epistolar entre Narcís Oller i Isaac Pavlovsky, un cop l'amic rus abandona el Principat i es trasllada primer a les Balears, després a València i finalment al sud de la Península. Les primeres cartes a Oller permeten de resseguir alguns dels punts esmentats en aquest índex, com ara l'opinió sobre la Setmana Santa, com coneix l'escriptora Patrocínio de Biedma, que és el Café Silverio o de quin peu calçava el governador-poeta gadità, que es podria tractar de Fernando de Gabriel. Per a aquesta informació, remeto directament el lector al fons epistolar de Narcís Oller albergat a l'AHCB, amb un interès especial en les cartes de l'any 1885, i a l'article de LLOVERA «Epistolari entre...», on es recullen algunes d'aquestes missives.

69. Ms. «Xeres».